

А. І. Гурбанська, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет культури і мистецтв, Київ

ЛІРИКА ІВАНА ФРАНКА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ: СПІВДІЯ НАРОДНОПІСЕННИХ ТРАДИЦІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПОЕТИКИ

Комплексно проаналізовано різноаспектні зв'язки поетичної творчості Івана Франка і Лесі Українки з українським фольклором, висвітлено ідейно-естетичні особливості опрацювання митцями народнопоетичних мотивів, образів, символіки. Виявлено чинники ідейно-естетичних концепцій Івана Франка і Лесі Українки та особливості актуалізації народнопісенних традицій у контексті їхньої творчості, суспільних реалій та літературно-мистецького дискурсу доби. Окреслено жанрову, ідейно-тематичну й поетичну палітри лірики Івана Франка і Лесі Українки, ознаки їхнього літературного новаторства в опрацюванні фольклору. Художню практику митців розглянуто на основі символічної теорії класичного психоаналізу та культурологічного підходу, завдяки чому поетична творчість Івана Франка і Лесі Українки потлумачена як художньо досконалий мовно-естетичний знак національної культури.

Ключові слова: лірика, фольклор, жанр, цикл, ідейно-естетична концепція, образ-концепт, символ, код.

Проблема "народна творчість і література" – складна й багатогранна, пов'язана з широким колом мистецько-літературних, естетичних і теоретичних питань (відношення мистецтва і літератури до дійсності, розвиток творчих напрямів, традиції і новаторство, специфіка творчості колективної й індивідуальної тощо). Розкриття реальних зв'язків уснопоетичної і літературної творчості в їхньому розвитку, з'ясування значимості фольклору як неперервної художньої традиції дає змогу висвітлити генезу літературного твору й образу, своєрідність образного мислення і творчої манери письменника, ознаки еволюції мистецько-літературного процесу в різні історичні періоди, особливо у значною мірою переломну в історії української культури модерністську добу кінця ХІХ – початку

XX ст., коли відбувалась активізація української інтелігенції навколо національної культурницької програми.

Незважаючи на низку праць, присвячених означеній проблемі, зокрема О. Дея, І. Денисюка, С. Кочерги, Г. Левченко, Л. Міщенко, В. Погребенника, Я. Поліщука, М. Рильського, М. Ткачука, І. Франка й ін., питання взаємодії народнопоетичних традицій та індивідуальної творчої манери майстрів художнього слова залишається актуальним, оскільки й досі виявляються прогалини в дослідженні окремих творів, а також окреслилися нові, сучасні теоретико-методологічні концепції (міждисциплінарність, поліметодологія) та наукові підходи. Нині в українському літературознавстві поєднується символічна теорія класичного психоаналізу, що приховує в собі код української державності, із художньою практикою митців. Водночас сучасні вчені орієнтуються на культурологічний підхід – комплексний метод пізнання, "переживання" й художнього освоєння людської діяльності, що ґрунтується на універсалиях, константах, традиціях, у яких переважає передовсім інтуїтивне розуміння культури як чогось довершеного, досконалого й людяного. Саме культурологічний підхід скеровує аналіз творів на поглиблене висвітлення їхнього смислу завдяки широкому залученню різних контекстів – філософського, соціологічного, мистецтвознавчого, літературознавчого й ін. – та використання діалогічного шляху до гуманітарного пізнання.

Мета розвідки – виявити різноаспектні зв'язки лірики Івана Франка і Лесі Українки з українським фольклором, з'ясувати чинники ідейно-естетичних концепцій та особливості актуалізації народнопісенних традицій у контексті творчості митців, суспільних реалій та літературно-мистецького дискурсу доби, окреслити її жанрову, ідейно-тематичну й поетичну палітри, ознаки літературного новаторства в опрацюванні фольклору.

Наприкінці XIX ст. поети-"народники" старшого покоління (М. Старицький, Олена Пчілка, Б. Грінченко, Ю. Федькович, Уляна Кравченко й ін.) визначали демократичний, гуманістичний характер українського письменства, поставивши його на службу національного й соціального самоусвідомлення народу, його інтеграції у світове співтовариство, поєднавши фольклоризм із

конкретними потребами літератури. Парадигматику фольклорно-літературної взаємодії презентує чимало фактів впливу культивованих народнопоетичних моделей на оновлення лірики означеної доби, зокрема в жанровому аспекті: реалісти-"народники" найактивніше олітературювали такі жанри, як веснянки, колядки, колискові й жіночі "псалми". При цьому суб'єктно-об'єктна структура розвитку української лірики зазнавала певної еволюції. Українські майстри художнього слова, відштовхуючись від фольклорних стратегій ліризму та суб'єктивної форми вираження авторської свідомості, прокладали власні шляхи ліричної модальності художнього образу.

"Аристократичний проект" (Н. Зборовська) українського письменства, де утверджується код національної державності, репрезентують насамперед творчі доробки І. Франка і Лесі Українки, як знакові системи, що репрезентують індивідуально-авторські концептуалізації світу.

Новаторство енциклопедичного фольклорно-творчого дискурсу І. Франка – збирача, дослідника, видавця народнопоетичної творчості, письменника, літературного критика – проявилось в тому, що його взаємодія з фольклором, відбуваючись на широкій основі, а не в площині формальної естетичної залежності, підпорядковувалася підходу до народної творчості як до своєрідної енциклопедії національної, соціальної, моральної психології народу; ідейно-естетична концепція митця визначалася життєвими завданнями й потребами творчості.

Має рацію М. Ткачук: "Іван Франко не раз підкреслював, що характерною особливістю лірики є її суб'єктивний спосіб моделювання світу й людини, особливий емоційний тон, "репродукування вражень", "внутрішнього "я" [5, с. 102]. Зокрема, у статті "Із секретів поетичної творчості" І. Франко зазначив, що в ліричних творах "чуття межує з рефлексією, з думкою і абстракцією і не раз помітно переходить у домену чисто інтелектуальної праці" [6, с. 86]. Звернувшись до народної творчості (пісня, легенда тощо), І. Франко не переспівував її, а по-своєму осмислював, що засвідчують уже його ранні твори – сонет "Народна пісня", оди "Моя пісня", "Задунайська пісня": у піснях поет побачив *"люду мого дух"* і ту життєдайну силу,

якою він *"сильний"* (як і любов'ю), і тому *"перестойть"* усі *"негоди земного буття"*; митець *"виводить народну творчість у народ"*, підкреслюючи при цьому власну близькість до фольклорної *"криниці з чудовими струями"*.

Ідейно-естетична концепція лірики І. Франка чітко окреслилась у збірці *"З вершин і низин"* (1887 р., 1893 р.), яка пронизана бунтівливими, вольовими пориваннями ровесників митця – *"молодої України"*, *"радісним відчуттям нової суспільної хвилі, що підіймається і заявляє своє життя і силу"* [1, с. 471]. Орієнтацію збірки на фольклор та музику виражає насамперед її метафорична назва: у збірці йдеться про духовні вершини людських устремлінь і життєві низини людського буття – про дух і тіло людське. Початковою в обох виданнях збірки автор поставив поезію *"Вічний революціонер"* (*"Гімн"*), що стала гімном усього мистецького покоління франкових часів. Ритмомелодика, поліфонічність кожного образу, прозоро-таємниче крещендо у веденні головної теми – усе підпорядковано тому, щоб твір сприймався як монолітний дзвін, щоб був *"самозвучним"*, що й враховує композитор М. Лисенко. Кращі твори І. Франка є справді *"самозвучними"*, по-справжньому мелодійними (*"Гімн"*, *"Не пора..."*, *"Дивувалась зима"*, *"Гримить"*, *"Ой ти, дівчино, з горіха зерня"*, *"Чого являєшся мені у сні?"* та ін.). В. Щурат згадує: створюючи поезію, митець щоразу *"вистукував"*, *"наспівував"* у пам'яті її ритм чи мелодіку; поки *"не вистукається"*, текст на папір не заносився.

Одним із найпопулярніших національних гімнів початку ХХ ст. стала і поезія І. Франка *"Не пора..."* (1880 р.), покладена на музику Д. Січинським, яка разом із творами *"Розвивайся ти, високий дубе..."*, *"Великі роковини"* та ін. увійшла до циклу *"Україна"*, забороненого більш як на століття різними тоталітарними режимами й уведеного до видання *"З вершин і низин"* лише в 2001 р. Гімн *"Не пора..."* актуалізував ідею, що Україна не може довічно *"москалеві й ляхові служити"*, що *"пора для України жить"*. Продовжуючи традиції народної пісні і Т. Шевченка, І. Франко поетичну інвективу увиразнює за допомогою анафори – стилістичної фігури повтору і окремої лексеми (*"Не пора"*), і окремої строфи (*"Не пора, не пора, не пора"*).

У поезії "Гримить" із циклу "Веснянки" багатостильова мелодійність (від романтизму й неоромантизму до символізму та екзистенціалізму) синтезується зі специфічною фольклоризацією художньої мови митця, його здатністю бачити в природі відблиски життєвих колізій, надією на людське щастя, умінням скористатися фольклорною образністю (*"благодатна пора", "спрагла земля", "темна хмара", "красна весна"* тощо). У поезіях "Земле, моя всеплодющая мати" та "Viveremento!" ліричний герой, який опинився у світі абсурду, просить для себе сил у Землі і в самих людей, які почали забувати, що вони люди. У сонетах циклів "Осінні думи", "Скорбні пісні", "Нічні думи" (*"Бувають хвили, серце мліє", "Відцурались люди мене!", "Тяжко-важко вік свій коротати"* й ін.) поет майстерно використовує звертання й апеляції до *"ночі безсонної", "некучого болю", "місяця-князя", "вітру-брата"*, послуговується народнопоетичними образами, що підсилює сповідальність поезій, їхню особливу інтроспективність.

Ліричний вірш "Мій раю зелений" із циклу "Скорбні пісні" кореспондує із "Садком вишневим коло хати" Т. Шевченка змалюванням ідеального світу майбутньої України. У творах обох поетів зображуються щасливі хлібороби омріяної країни: у Т. Шевченка з поля повертаються додому плугатарі й дівчата, у І. Франка – *"люди щасливі, / Брати мов зичливі, / На прадідній ниві / Працюють поспів..."*; пісня звучить як символ волі, щастя, радості від буття і праці: *"співають, ідучи дівчата"; "і пісня лунає / Від краю до краю"*. Для інтимної лірики І. Франка, зокрема поезій "Червона калино...", "Ой ти, дубочку кучерявий" зі збірки "Зів'яле листя" (1996 р.), створених за мотивами народних пісень, характерне активне використання психологічного паралелізму, улюбленого прийому народнопоетичної творчості.

Загалом же в ліриці І. Франка спостерігається семантичне оновлення фольклорних образів, переосмислення їх у дусі нових суспільних реалій (*"зима"* – душевний холод, зневіра, відчай; *"весна"* – відродження життя і надій). Конкретні образи набувають алегоричності: *"скеля"* – антигуманний лад; *"каменярі"* – борці, ковалі щастя. Високий художній рівень "Каменярів" спонукає

С. Людкевича написати симфонічну кантату, Я. Степовий створює однойменну вокальну композицію, а Г. Майборода – симфонічну поему.

У цьому зв'язку варто наголосити: лірична творчість українських письменників кінця XIX – початку XX ст. становить новий, вищий етап олітературення народнопісенних традицій, а відтак – засвідчує розширення спектру фольклорно-літературних контактів. Із середини 1890-х років реалізм "з похилом до натуралізму" (М. Зеров) почав поступатися неореалізові й неоромантизмові; культурно-мистецький процес позначився модернізмом та авангардизмом, а відтак розгорталася тенденція до задоволення естетичної потреби адресата комунікації.

У річищі цих літературно-мистецьких тенденцій найвиразніше зреалізувала свій поетичний таланти Леся Українка, яка, глибоко відчувачи природу народного співу, проявила себе і як дослідниця (її фольклористична праця містить записи 47 купальських пісень із мелодіями та детальним описом відповідного обряду), і як педагогиня, що дбає про наступні покоління. "Записані мною і подані тут волинські купальські пісні – се матеріал настільки цікавий, що варто б їх науково обробити [...] щоб не лежали даремне, а послужили би для розширення поля при спеціальних студіях над нашими обрядовими піснями" [4, с. 197] – наголошує мисткиня. Стосовно ж проблеми "народна творчість і література" важливо наголосити, що в новітніх інтерпретаціях творчості Лесі Українки домінантну позицію посідає її драматургія, у якій дослідники виявляють нові значення та обґрунтовують свіжі ідеї, а лірична поезія незаслужено обійдена увагою або переважно розглядається як майстерня образів, мотивів та сюжетів у контексті драматургії, тож у фрагменті цієї студії розпочинаємо системне дослідження означеної теми.

Ліричні й ліро-епічні твори Лесі Українки виражають захоплення їхньої авторки народною творчістю та її переконанням, що фольклор є не лише атрибутом реалії народного життя, а й важливим культурним феноменом, який прилучає до подій національної історії, виконуючи водночас функцію жанротвірною

ферменту. Ідейно-естетичну концепцію лірики Лесі Українки, як і франкової, визначили такі чинники: 1) родинна атмосфера й особисте зацікавлення мисткині народною творчістю; 2) літературні тенденції, що стимулювали потребу індивідуально-авторського осмислення фольклору; 3) потреба захисту національної ідентичності; 4) співзвучність фольклорних мотивів особистим переживанням авторки; 5) підвищення ідейної, виховної та естетичної дієвості художнього слова.

Визначальним для лірики Лесі Українки став неоромантичний світогляд її авторки, у центрі якого – людина, творчо обдарована, вільна й соціально активна особистість, яка є культуротворчим чинником суспільства, утвердження її свободи, поривання до вищих ідеалів життя, гармонії ідеалу й дійсності. Осмислюючи емоційну виразність як особливість неоромантичної творчості мисткині, Г. Левченко слушно зазначає: "За образно-стильовими параметрами, лірика Лесі Українки кваліфікується (за Ю. Лотманом) як риторичний, орієнтований на тропи тип літературної творчості, універсалізованою характеристикою якого є внутрішня суперечливість, а відтак образність відзначається високою знаковістю (алгоритизм, символізм), міфологізмом і прагненням до зближення різнорідних культурних контекстів" [3, с. 14].

Починаючи з раннього періоду творчості, Леся Українка нерідко вдавалася до стилізації та наслідування народних зразків, запозичуючи з фольклору мотиви, образи, жанрові форми ("Жалібний марш" нагадує форму голосінь; до т. зв. "веснянкової групи" належать "Пісня", "Напровесні", "Веснянка"; стилізацією під народні колядки є вірш "Ой в раю, раю, близько Дунаю"). Згодом у Лесиній ліриці з'являються цикли "Невільничі пісні", "В дитячому крузі", "Сім струн", "Подорож до моря", колискові пісні й ін., у яких простежується конкретна фабула з драматичними колізіями, діалогами, співдія тексту з мелодією. При цьому мисткиня звертала увагу на знакову природу образів-концептів, адже "у образі, сприйнятому як знак, завжди живе особиста емоція, чується художній обертон" [2, с. 53]. Для Лесі Українки було очевидним: найголовніша властивість знаку –

поєднання в ньому об'єктивної картини світу та особистого переживання митця, що є невичерпним джерелом художньої образності. Взірцем творчого використання фольклору в такому аспекті є "Лісова пісня", міфопоетичний код якої виражає "крайне загострення соціального змісту фольклорних зразків" (В. Погребенник).

Отже, можна зробити висновок, що, використовуючи фольклорний сюжетно-образний матеріал, широкий спектр народнопісенних засобів, образи-концепти, знак, символ, міф, словесний і музичний компоненти, І. Франко та Леся Українка піднесли українську лірику на якісно вищий суспільно-значущий та культурософський рівень: їхня творчість сприймається як художньо досконалий мовно-естетичний знак національної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зеров М. К. Франко-поет. Твори: у 2-х т. – Київ: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 467–483.
2. Кнабе Г. Семіотика культури. – Москва: РГГУ, 2005. – 63 с.
3. Левченко Г. Д. Семіосфера лірики Лесі Українки: становлення, типологія, контекст: автореф. дис. ... д-р філол. наук. – Київ, 2015. – 40 с.
4. Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – Київ: Наукова думка, 1984. – 292 с.
5. Ткачук М. П. Суб'єктно-об'єктна структура української лірики ХІХ–ХХ століть. Монографія. – Тернопіль: Медобори, 2014. – 135 с.
6. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості. Збір. тв.: у 50 т. – Київ: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.

REFERENCES

1. Zerov M. K. Franko-poet. Tvory: u 2kh t. – Kyiv: Dnipro, 1990. – T. 2. – S. 467–483.
2. Knabe H. Semyotyka kultury. – Moskva: RHHU, 2005. – 63 s.
3. Levchenko H. D. Semiosfera liryky Lesi Ukrainky: stanovlennia, typolohiia, kontekst: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk. – Kyiv, 2015.– 40 s.
4. Lesya Ukrainka. Publikatsii. Statti. Doslidzhennia. – Kyiv: Naukova dumka, 1984. – 292 s.
5. Tkachuk M. P. Subiektno-obiektna struktura ukrainskoi liryky XXI–XX stolit. Monohrafiia. – Ternopil: Medobory, 2014. – 135 s.
6. Franko I. Ya. Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti. Zibr. tv.: u 50 t. – Kyiv: Naukova dumka, 1981. – T. 31. – S. 45–119.

Стаття надійшла до редакції 11.05.22

A. I. Hurbanska, Dr Hab., Prof.
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

**LYRICS OF IVAN FRANKO AND LESYA UKRAINKA:
INTERACTION OF FOLK SONG TRADITIONS
AND INDIVIDUAL POETICS**

This article deals with comprehensive analysis of multifaceted coherence of poetic artistic activity of Ivan Franko and Lesya Ukrainka with Ukrainian folklore; it highlights the ideological and aesthetic peculiarities of the artists' elaboration of folk poetry motives, images and symbols. The factors of ideological and aesthetic concepts of Ivan Franko and Lesya Ukrainka, as well as the traits of folk song traditions actualisation in the context of their creativity, social realities, literary and artistic discourse of that time, are revealed. The genre, ideological-thematic and poetic palette of the lyrics of Ivan Franko and Lesya Ukrainka, along with the characteristics of their literary innovation in the folklore processing, are outlined. The artistic practice of the writers is studied on the basis of symbolic theory of classical psychoanalysis and culturological approach, by virtue of which the poetic art of Ivan Franko and Lesya Ukrainka is interpreted as an artistically perfect linguistic and aesthetic sign of national culture.

Key words: lyrics, folklore, genre, cycle, ideological and aesthetic conception, image-concept, symbol, code.